

พระบิดากับการอุดมศึกษาไทย

กิ่งแก้ว อ่วมศรี

คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบขอถวายพระสมัญญา “บิดาแห่งการอุดมศึกษาไทย” แต่สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้นแก่การอุดมศึกษาของไทย เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๒๐ ปี แห่งวันพระราชสมภพ (๑ มกราคม ๒๕๓๕) ในวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๕ ทั้งนี้ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร ทรงดำรงพระชนม์ชีพอันเป็นแบบอย่างของผู้ใฝ่ในการศึกษา ทรงเป็นหลักเริ่มต้นในการเจรจาความร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ นับเป็นประเด็นสำคัญที่ช่วยให้การอุดมศึกษาของไทยที่เริ่มก่อตั้งมาก่อนหน้านั้น ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงเรียนราชแพทยาลัย ได้มีความเข้มแข็งในเชิงวิชาการ และมีความเป็นมาตรฐานในฐานะของมหาวิทยาลัยที่มีคุณภาพระดับสากล พระองค์ยังทรงเกี่ยวข้องกับวงการแพทย์ และวงการศึกษา รวมทั้งได้ประทานทรัพย์และทุนการศึกษาให้แก่วงการศึกษามาก นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงเปี่ยมล้นด้วยจิตวิญญาณความเป็นครู ทรงแสดงให้เห็นถึงหลักการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทรงดำริว่า “การศึกษาเป็นงานที่มีคนเป็นหัวใจ” ต้องเน้นคุณค่าของความเป็นครู ยึดคนเป็นหลัก โดยทรงมีความลึกซึ้งในปรัชญา และวิธีจัดการศึกษามหาวิทยาลัยในระดับสากล ทรงวางรูปแบบการบริหารจัดการในลักษณะที่เน้นการมีส่วนร่วม รวมทั้งได้นำเสนอหลักการ “ธรรมาภิบาล” ในการบริหารอุดมศึกษา และทรงมีความลึกซึ้งในงานวิจัย และการนำผลการวิจัยไปสู่การบริหารจัดการศึกษา

การถวายสมัญญานามด้านการศึกษา มิได้ขัดกับสมัญญานามที่เคยมีผู้ถวายแด่พระองค์ไม่ว่าจะเป็น “พระบิดาแห่งการแพทย์แผนใหม่” “องค์บิดาแห่งการสาธารณสุขไทย” “บุคคลดีเด่นของโลก ของยูเนสโก” แต่เป็นการเสริมเติมเต็มให้สมบูรณ์แบบ เพราะทั้งวิชาชีพแพทย์ และนักสาธารณสุขนั้น ล้วนเป็นผลสืบเนื่องจากการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ของวงการอุดมศึกษาของไทยอย่างแท้จริง วารสารห้องสมุดขอร่วมเทิดพระเกียรติ และสืบสานปณิธานของพระองค์ด้วยบทความวิชาการ เรื่อง พระบิดากับการอุดมศึกษาไทย ประกอบด้วยพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจทางการศึกษา และพระราชกรณียกิจทางการอุดมศึกษา

The Father of Thai Tertiary Education

Kingkaew Aumsri

On 1st January 2012, Thai Cabinet approved the title “the Father of Thai Tertiary Education” to His Royal Highness Prince Mahidol of Songklaon his 120th birthday anniversary. The life of H.R.H.PrinceMahidol is the symbolic example to Thai people on education and learning. He started to negotiated with the Rockefeller Foundation to support the development of Thai higher educationwhich was started before his time for example the Civil Services School and the RajpaettayalaiMedical School. Under his guidance these higher education schools become stronger institutions in the form of international academic and education standard. He initiated many medicine and education projects for Thailand. He granted his money to students and educational projects. He was the person with the pedagogic psychology and the theory of life-long learning.. He had the opinion on “education centers around the human being”. He stressed on value of teachers, philosophy of higher education international standard. He formed the technique on education with many persons and organizations involvement, the research and result of the research for higher education administration. He put forward the “good governance” principles.

Although the Prince Father had been named as “ The Father of Thai Medicine”, “The Father of Thai Public Health” and “UNESCO celebrity” but this celebrationis an important part among collective titles. It markedhis benevolent to Thai people and society. TLA Bulletin is, therefore, joining Thai people to celebrate this important person and event by the publishing of this article.

พระบิดากับการอุดมศึกษาไทย

กิ่งแก้ว อ่วมศรี*

พระราชประวัติ

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๖๙ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และองค์ที่ ๗ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ปีเถาะ ขึ้น ๓ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ตามปฏิทินสากล) มีพระนามเต็มในขณะนั้นว่า "สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช นเรศวรมหาราชาธิบดีนทร์ จุฬาลงกรณินทรวรานุสร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ขัตติยวโรภโตสุชาติ คุณสังกาศเกียรติประภัสสรฐลักษณะวิจิตรพิสิฐบุรุษย์ ชนดมรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรรราชกุมาร"

เมื่อพระชนม์ได้ ๑๒ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีมหามงคลโสกันต์ มีการสมโภช ๗ วัน ๗ คืน ตั้งแต่วันที่ ๒๔ ถึง ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ หลังโสกันต์แล้ว เป็นพระราชประเพณีโบราณมา ที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชาย เมื่อทรงพระชันษาเจริญขึ้น สมควรกาลแล้ว ก็พระราชทานพระสุพรรณบัตรเฉลิมพระนามตามขัตติยราชประเพณี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงพระเกียรติยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงศักดินาเต็ม ๔๐,๐๐๐ ตามพระราชกำหนด ให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายขึ้นเป็น "สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช นเรศวรมหาราชาธิบดีนทร์ จุฬาลงกรณินทรวรานุสร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ขัตติยวโรภโต สุชาติ คุณสังกาศเกียรติ ประภัสสร ฐลักษณะวิจิตรพิสิฐบุรุษย์ ชนดมรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรรราชกุมาร กรมขุนสงขลานครินทร์ มุสิกนาม"

ในวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ หลังจากพิธีโสกันต์ได้ ๑ ปี สมเด็จพระบรมราชชนกทรงผนวชเป็นสามเณรที่วัดบวรนิเวศวิหาร พร้อมด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) ในการนี้ มีการสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยระหว่างทรงผนวชประทับที่ "ตำหนักทรงพรต" ทรงลาผนวช เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๗๗

* หัวหน้าฝ่ายจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑ์ มหาวิทยาลัยมหิดล

พระราชกรณียกิจทางด้านการศึกษา

ในเมืองต้นทรงศึกษา ณ โรงเรียนราชกุมารในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยมีพระยาอิศรพันธุ์โสภณ (หนู) เป็นพระอาจารย์ภาษาไทยคนแรก และเข้าเรียนโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้พระราชโอรส ๓ พระองค์ที่ทรงอยู่ในวัยที่สมควรและมีพระพลานามัยสมบูรณ์ เสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ยุโรป ดังที่เคยทรงปฏิบัติมากับพระราชโอรสที่ทรงแข็งแรงพอ ในครั้งนี้พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธฯ กรมขุนนครราชสีมา สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย ได้เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ (ค.ศ. ๑๙๐๕) ถึงลอนดอนวันที่ ๑๑ มิถุนายน ปีเดียวกัน สมเด็จพระบรมราชชนก เสด็จไปประทับที่นครอัมสเตอร์ดัม ในเมืองเล็ก ๆ เพื่อให้ภาษาอังกฤษ และความรู้อื่น ๆ ดีขึ้น ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๖) ได้เสด็จไปทรงศึกษาที่โรงเรียนแฮร์โรว์เป็นเวลาปีครึ่ง

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๙๐๗) ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารบกที่เมืองปอดสแตม ประเทศเยอรมนี ทรงศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยชั้นต้น สมเด็จพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ ๒ แห่งเยอรมนีได้เจ้านายร้อยเอกอีกเป็นพระอภิบาล เมื่อทรงจบหลักสูตรโรงเรียนนายร้อยชั้นต้นแล้ว เสด็จเข้าโรงเรียนนายร้อยชั้นสูงที่ ไกรสลิชเตอร์เฟลด์ (Gross Lichterfelde) ทรงศึกษาโรงเรียนนี้ ๒ ปี ในปีสุดท้ายทรงมีพระประสงค์จะเปลี่ยนเหล่าทัพไปศึกษาวิชาทหารเรือแทนที่จะเป็นทหารบก ไกเซอร์ทรงอนุญาตด้วยเงื่อนไขว่า ต้องทรงสอบวิชาทหารบกได้ก่อน ซึ่งก็ทรงทำได้อย่างดี สมเด็จพระบรมราชชนกได้เสด็จไปทรงศึกษาในโรงเรียนนายเรือที่ Imperial German Naval College ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ทรงสอบได้เป็นที่ ๑ และในปีสุดท้ายของการศึกษา ทรงชนะการประกวดการออกแบบเรือดำน้ำ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ (ค.ศ. ๑๙๑๑) ทรงสำเร็จการศึกษาเป็นนายเรือตรีในกองทัพเรือเยอรมัน และได้รับพระราชทานยศจากเมืองไทยเป็นนายเรือตรีแห่งราชนาวิกไทย เมื่อพระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา ทรงรับราชการในกองทัพเรือเยอรมันเป็นเวลา ๓ ปี

เสด็จนิวัตกลับประเทศไทย

วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๕๓ ได้เสด็จกลับจากทวีปยุโรป พร้อมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เพื่อทรงร่วมพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ (รัชกาลที่ ๕) และได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๑ จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในปี ๒๔๕๗ สมเด็จพระบรมราชชนกทรงลาออกจากกองทัพเรือเยอรมัน เสด็จนิวัตกลับประเทศไทย เนื่องจากเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ พระองค์ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือ ในตำแหน่งสำรองราชการ กรมเสนาธิการทหารเรือได้รับพระราชทานยศเป็นนายเรือโท ตั้งแต่วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ หลังจากทรงศึกษาวิธีบริหารราชการ และระเบียบราชการทหารเรือ จากกรมเสนา

วิชาการทหารเรือ ประมาณ ๔ เดือนแล้ว ก็ทรงย้ายไปรับตำแหน่งในกองอาจารย์นายเรือ แผนกตำรากรมยุทธศึกษาทหารเรือ

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ สมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ผู้ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง และ ผู้บัญชาการราชแพทยาลัย ทรงพิจารณาเห็นว่า โรงเรียนแพทย์อยู่ในฐานะล้าหลังมาก เมื่อเทียบกับโรงเรียนในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านวิทยาศาสตร์ ทรงตกลงพระทัยที่จะปรับปรุงเป็นการใหญ่ แต่ก็ต้องประสบปัญหาว่า หาผู้ที่มีวิชามาเป็นอาจารย์ไม่ได้ จึงได้ทรงพยายามชักชวนผู้รู้มาร่วมงาน พร้อมทั้งได้ขอร้องให้กระทรวงธรรมการติดต่อกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้ช่วยจัดอาจารย์ในวิชากายวิภาคศาสตร์สรีรวิทยาพยาธิวิทยาและศัลยกรรมมา หลังจากนั้นสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทรได้เสด็จเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมราชชนก ให้ทรงหันมาสนพระทัยการแพทย์และสาธารณสุข โดยพระองค์ทรงออกอุบายเชิญสมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จประทับเรือยนต์ประพาสทางน้ำ ไปตามคลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย พอถึงปากคลองบางกอกน้อย จึงทูลเชิญขอให้ทรงแวะที่ศิริราชพยาบาล เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นโรงคนไข้ ซึ่งเป็นเรือนไม้หลังคาจาก มีที่ไม่พอรับคนไข้ มีคนไข้นั่งรอ นอนรอ อยู่ตามโคนไม้ และขาดแคลนอุปกรณ์ทางแพทย์ สมเด็จพระบรมราชชนกทรงทราบถึงความยากลำบาก และขาดแคลนของศิริราช ทรงสลดพระทัยเป็นอย่างยิ่ง สมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทรจึงกราบทูลวิงวอนให้สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงเข้ามาช่วยจัดการการศึกษาแพทย์ โดยมีเหตุผล ดังนี้

- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงเป็นเจ้าฟ้าชั้นสูง ถ้าทรงเข้ามาจัดการเรื่องนี้จะทำให้กิจการแพทย์เด่นขึ้น มีผู้โดยเสด็จช่วยเหลืองานมากขึ้น
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงมีรายได้สูงเพียงพอที่จะใช้ในการบำเพ็ญพระกุศลสาธารณะ
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงเป็นเจ้าฟ้าที่มีพระปัญญาหลักแหลม มีความเพียรกล้าทรงทำจริงไม่ย่อท้อ จะทำให้กิจการทางการแพทย์เจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว

ในที่สุดพระองค์ทรงตัดสินใจพระทัยที่จะช่วยปรับปรุงด้านการแพทย์และสาธารณสุขของประเทศไทย หากแต่พระองค์ทรงเห็นว่าต้องเสด็จไปศึกษาวิชาเฉพาะให้รู้อย่างถ่องแท้เสียก่อนเพื่อสามารถกลับมาช่วยเหลือได้ โดยรับสั่งว่า “เราก็ต้องทำกันจริง ๆ ทำอย่างไม่มีหลักก็เป็นการสนุกชั่วคราว ไร้ประโยชน์” ทรงมีพระดำรัสกับพลตรี พระศักดาพลรัักษ์ เกี่ยวกับการตัดสินใจพระทัยเรียนด้านการแพทย์ ดังนี้

“ฉันจะไปเรียนหมอละ เพราะว่าเป็นวิชาที่สนุกดี เรามีโอกาสรักษาคนได้ทั้งคนจนและคนมั่งมี และเจ้านายต่าง ๆ ได้เต็มที หมอทำการกุศลในการรักษาพยาบาลได้ดี เมืองไทยเราถ้าเจ้านายทำหน้าที่อย่างสามัญชนเขาบ้าง เขาว่าเสียพระเกียรติ ฉันรู้สึกว่ามีแต่รักษาพระเกียรติอยู่ก็ไม่ต้องทำงานอะไรกัน ”

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้เสด็จเข้าศึกษาวิชาสาธารณสุขที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงที่ทรงศึกษาอยู่นั้น ทรงตั้งพระทัยศึกษาเล่าเรียนอย่างจริงจัง ด้วยความมุ่งมั่นว่า การ

สาธารณสุขจะได้ผลดีต้องมีแพทย์คุณภาพสูง ในการปรับปรุงโรงเรียนแพทย์นั้น สมควรมีครูของเราเอง ดังนั้นทรงมีพระราชประสงค์ให้นักเรียนแพทย์ไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกา ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่นั้น ทรงได้พระราชทานทุนส่วนพระองค์ให้แก่นักเรียนแพทย์ ๒ คน คือ นายลิ ศรีพยัตต์ (หลวงลิขรรณศรี พยัตต์) และนายนิธย์ เปาเวทย์ (หลวงนิธย์เวชวิชิตฐ์) กับนักเรียนพยาบาล ๒ คน ทุนสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า คือ นางสาวสังวาลย์ ตะละภฏ (สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี) และนางสาว อุบล ปาลกวงศ์ ณ ออยุธยา (นางอุบล ลิขรรณ ศรีพยัตต์) ทั้งนี้พระองค์ทรงดูแลเอาใจใส่นักเรียนในความ ปกครอง โดยการแนะนำวิธีการดำเนินชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีของต่างชาติพร้อมทั้งทรงอบรมให้ รู้จักมัธยัสถ์ โดยรับสั่งเตือนสติว่า

“เงินที่ฉันได้ใช้ออกมาเรียน หรือให้พวกเธอออกมาเรียนนี้ไม่ใช่เงินของฉัน แต่เป็น เงินของราษฎรเขาจ้างให้ออกมาเรียน ฉะนั้นเธอต้องตั้งใจเรียนให้ดี ให้สำเร็จเพื่อจะได้กลับไป ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ และขอให้ประหยัดใช้เงิน เพื่อฉันจะได้มีเงินเหลือไว้ช่วยเหลือ ผู้อื่นต่อไป”

ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ พระองค์ทรงใช้พระนามว่า มิสเตอร์มทิดล สงขลา เข้าอพาร์ท เมินท์ ซึ่งมีเพียง ๔ ห้อง และมีคนใช้เพียงคนเดียว นับเป็นที่ชื่นชมของชาวอเมริกันมาก ดังที่ได้เห็นจาก บทความของ ดร. เอลลิส ว่า “ในมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ก็ทรงเป็นเพียงนักเรียนแพทย์ผู้หนึ่งที่ไม่ใช่ เจ้านาย ในพระนามบัตรก็มีว่า ‘มิสเตอร์มทิดล สงขลา’ ในเวลาที่ประทับอยู่ในประเทศที่ไม่มีเจ้านาย พระองค์ท่านก็ไม่ใช่เจ้านาย เราถือว่าการที่วางพระองค์เช่นนี้ เป็นการให้เกิดประโยชน์แท้จริงแก่ประเทศ ของเราและสมกับพระลักษณะของการเป็นเจ้านายที่แท้จริง” ขณะทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขชั้นปีที่ ๓ สมเด็จพระบรมราชชนกได้เสด็จกลับมาร่วมงาน ถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวง ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๖๓ สมเด็จพระบรมราชชนก ทรง สำเร็จการศึกษาและได้รับประกาศนียบัตรการสาธารณสุข ดังนั้นพระองค์พร้อมพระชายาจึงเสด็จยุโรป ประทับที่เมืองเอดินเบอร์กสก็อตแลนด์ ทรงเป็นผู้แทนรัฐบาลไทยในการเจรจากับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เกี่ยวกับการช่วยเหลือด้านการศึกษาวิชาแพทย์ในประเทศไทย ซึ่งบรรลุผลสำเร็จให้กับรัฐบาลไทย

การเสด็จสวราชอาณาจักรครั้งนี้ทรงตั้งพระทัยจะศึกษาวิชาแพทย์ให้จบ แต่เนื่องจากได้ ประชวรด้วยโรคของพระวิกกะ (ระบบปอด) ประกอบกับที่อังกฤษมีอากาศชื้นและหนาวเย็น ไม่เหมาะกับ โรค ดังนั้นพระบรมราชชนกจึงต้องเสด็จนิวัติกลับพระนคร เพราะมีพระราชโองการจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และรับตำแหน่งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๖

ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๖๘ สมเด็จพระบรมราชชนกพร้อมพระชายาและพระธิดาเสด็จ ยุโรป เพื่อไปศึกษาต่อเรื่องแพทย์ โดยได้ทรงเลือกวิชากุมารเวชศาสตร์ และได้เสด็จกลับเมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๗๑ เมื่อเสด็จกลับมาเมืองไทย พระราชกรณียกิจประการแรกคือ พระราชทานทุน ๑๐ ทุนให้ นักเรียนไปศึกษาในสาขาที่เกี่ยวกับการแพทย์ทรงมีความเห็นว่า นักเรียนแพทย์ที่สำเร็จการศึกษาจาก ต่างประเทศ จะได้ศึกษาเฉพาะโรคที่เกิดขึ้นในเขตนั้นเท่านั้น เมื่อกลับประเทศไทยควรจะศึกษาต่อ

อีก ๑ ปี เพื่อให้ได้รับความรู้ความชำนาญโรคของประเทศไทย แต่ทางการก็มิอาจทำได้ดังพระราชประสงค์ เป็นเหตุให้ไม่ทรงพอพระราชหฤทัย จึงทรงเปลี่ยนพระราชหฤทัยจากจะทรงทำงานในโรงพยาบาลศิริราช มาเป็นเสด็จไปโรงพยาบาลแมคคอร์มิคจังหวัดเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๗๒ พระองค์เสด็จถึงเชียงใหม่ทรงประทับกับครอบครัวผู้อำนวยการโรงพยาบาลขณะนั้น คือ ดร. อี. ซี. คอร์ท เป็นตึกเล็ก และมีมหาดเล็ก ๑ คน สมเด็จพระบรมราชชนกทรงมีความเอาใจใส่ในการรักษาประชาชนอย่างมาก ชาวเมืองเชียงใหม่จึงขนานพระนามของพระองค์ว่า “หมอเจ้าฟ้า” พระองค์ได้ประทับที่เชียงใหม่ประมาณ ๓ สัปดาห์ ก็ต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ ในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๔๗๒ เนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช หลังจากนั้นทรงมีพระราชประสงค์จะเสด็จกลับไปเชียงใหม่ แต่ก็มิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ เนื่องจากทรงประชวรต้องประทับในพระตำหนักวังสระปทุมพร้อมด้วยพระมารดา โดยไม่ได้เสด็จออกจากวังอีกเลย และเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๔๗๒ เวลา ๑๖.๔๕ น. สมเด็จพระบรมราชชนกก็ได้เสด็จสวรรคตด้วยพระโรคไข้บิดในพระยกระณะ(ตับ) โดยมีโรคแทรกซ้อนคือ พระบิดาสะสมบวม น้ำ และพระหทัยวาย พระชนมายุได้ ๓๗ ปี ๘ เดือน ๒๓ วัน หลังจากทรงทนทรมานอยู่ได้ ๓ เดือนครึ่ง

พระราชกรณียกิจทางการอุดมศึกษา

พระราชกรณียกิจประการแรกสำหรับการช่วยเหลือในกิจการวิชาการแพทย์ คือ การพระราชทานทุนส่วนพระองค์ การสนับสนุนการสร้างครู ทั้งด้านวิทยาศาสตร์ การแพทย์ และการพยาบาล ให้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ ซึ่งทรงทำต่อเนื่องเรื่อยมา และทุนดังกล่าวยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบันทุนที่สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงพระราชทานประกอบด้วย ทุนส่วนพระองค์ ทุนวิทยาศาสตร์ แห่งการแพทย์ ทุนพระราชมรดก โดยได้นำมาพัฒนาด้านการแพทย์ ทันตแพทยศาสตร์ เภสัชศาสตร์ สาธารณสุขศาสตร์ วิทยาศาสตร์ พยาบาลศาสตร์ และการอุดมศึกษา ฯลฯ พระราชกรณียกิจอีกประการหนึ่ง คือ การรับเป็นองค์ผู้แทนรัฐบาลไทยในการเจรจากับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ จนสามารถจัดให้มีการร่างข้อตกลงขั้นสุดท้าย เป็นการบันทึกข้อตกลง (Memorandum) ซึ่งได้รับการรับรองจากทั้งทางมูลนิธิฯ และได้รับพระบรม ราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในปลายพ.ศ. ๒๔๖๕ กล่าวโดยสรุปคือ มูลนิธิจะส่งศาสตราจารย์ต่างประเทศเข้ามาช่วยจัดทำหลักสูตรวิชาแพทย์ ช่วยสอนด้านวิทยาศาสตร์ (เตรียมแพทย์) และด้านแพทยศาสตร์ (ปรีคลินิกและคลินิก) มูลนิธิและรัฐบาลไทยจะช่วยสร้างอาคารสถานที่ และจะช่วยให้ทุนแพทย์ไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ โดยสมเด็จพระบรมราชชนกทรงคัดเลือกนักเรียนไทยที่กำลังเรียนวิชาแพทย์ในสหรัฐอเมริกาและยุโรปให้ได้รับทุน

พระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณของพระองค์ในด้านการแพทย์และการอุดมศึกษาที่ทรงวางรากฐานในการพัฒนาการปฏิรูปการศึกษาด้านการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยอันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเปลี่ยนแปลงของวงการแพทย์ไทยโดยตลอดพระชนม์ชีพได้ทรงทุ่มเทพระวรกายและพระสติปัญญาเพื่อพัฒนาการแพทย์ไทยให้ก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาประเทศพระราชจริยวัตรอันงดงามในฐานะแพทย์ที่ไม่ทรงถือพระองค์พร้อมทรงช่วยเหลือพสกนิกรและผู้ป่วยทุกคนอย่างสุดพระสติกำลังจึง

ทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญานามว่า “พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันและการสาธารณสุขไทย”

ด้านการอุดมศึกษาทรงเป็นหลักเริ่มต้นในการเจรจาความร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ซึ่งเป็นที่มาของความร่วมมือทางวิชาการกับต่างประเทศมากมายนับเป็นประเด็นสำคัญที่ช่วยให้สถาบันอุดมศึกษาของไทยไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนโรงเรียนราชแพทยาลัยที่เริ่มก่อตั้งมาก่อนหน้านั้นมีความเป็นมาตรฐานในฐานะของมหาวิทยาลัยไทยที่มีคุณภาพระดับสากลทรงมีความลึกซึ้งในปรัชญาและวิธีจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยในระดับสากลทรงวางรูปแบบการบริหารจัดการในลักษณะที่เน้นการมีส่วนร่วมรวมทั้งได้นำเสนอหลักการ “ธรรมาภิบาล” สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนกทรงมีพระมหากรุณาธิคุณกับวงการแพทย์และวงการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก ทรงดำรงพระชนม์ชีพเป็นแบบอย่างของผู้ใฝ่ในการศึกษาหาความรู้ทรงแสดงให้เห็นถึงหลักการเรียนรู้ตลอดชีวิตทรงเปี่ยมล้นด้วยจิตวิญญาณความเป็นครูทรงดำรงว่าการศึกษาเป็นงานที่มีคนเป็นหัวใจต้องเน้นคุณค่าของความเป็นครูยึดคนเป็นหลัก”

เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๕ คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบถวายพระราชสมัญญา “พระบิดาแห่งการอุดมศึกษาไทย”แด่สมเด็จพระบรมราชชนกในพระราชกรณียกิจด้านการอุดมศึกษาและระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษาของประเทศไทยเพื่อเฉลิมพระเกียรติในวาระครบรอบ ๑๒๐ ปี แห่งวันพระราชสมภพสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

เอกสารอ้างอิง

๑. นิทรรศการงานเฉลิมฉลองการถวายพระราชสมัญญา “พระบิดาแห่งการอุดมศึกษาไทย” ในวาระครบรอบ ๑๒๐ ปี แห่งวันคล้ายวันพระราชสมภพสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก. จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. วันที่ ๑๑-๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๕ ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอาคารมหาจุฬาลงกรณ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
๒. ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖.(๒๕๕๐). ราม วชิราวุธ [นามแฝง]. พิมพ์ครั้งที่ 3 . กรุงเทพฯ: มติชน. หน้า 250-294.
๓. พระราชประวัติพระราชบิดา สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก. สืบค้นจาก <http://www.med.cmu.ac.th/secret/admin/2012/father-of-thai-medical.html>
๔. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา. (๒๕๔๙). เจ้านายเล็กๆ-ยุวกษัตริย์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ :ซิลค์เวอร์มบุคส์.
๕. ๑๐๐ ปี สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก. (๒๕๓๔). คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งวันคล้ายวันพระราชสมภพสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก; วิมลย์พงศ์พนิตตานนท์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล.